

JANA SOKOLOVÁ – AUGUSTÍN SOKOL*

Adresát a adresácia v slovenčine¹

SOKOLOVÁ, J. – SOKOL, A.: The Recipient and the Act of Addressing in Slovak. *Slavica Slovaca*, 55, 2020, No 2, pp. 257-268 (Bratislava).

This study focuses on the concept of the recipient in terms of (a) his/her intended and real semantic-pragmatic and communicative role, (b) language means used in addressing with illocution toward the recipient and (c) verification of communicative circumstances used in connection with the recipient in the speech acts according to the illocutionary functions because we build on the fact that a speech act is the most essential element of interaction. Our default methodological basis is the understanding of the dual – linguistic and communicative-pragmatic – status of the recipient, resulting in the systemic and functional approach. We will only explore Slovak. The material database will consist of the documents from the *Slovak National Corpus* because these documents are a representative sample capturing the speech used in different areas of communication. Our approach will be based on the verification of theoretical findings through discursive realizations.

Speaker, Recipient, Addressing, Communicative function, Speech act.

Úvod

V štúdiu sa zameriame na priblíženie konceptu adresáta z pohľadu (a) jeho intendovanej a realizovanej sémanticko-pragmatickej a komunikačnej roly, (b) jazykových prostriedkov adresácie s ilokúciou na personického adresáta a (c) verifikovania komunikačných okolností uplatňovania aspektu adresáta vo výpovediach podľa komunikačných (ilokučných) funkcií, keďže vychádzame zo skutočnosti, že základným prvkom pri interakcii je výpoveď. Základným metodologickým východiskom je ponímanie dvojakeho – lingvistického a komunikačno-pragmatického statusu adresáta, z čoho vyplýva systémový a funkčný prístup. Budeme sa pohybovať len v priestore slovenčiny. Výberovo hodláme aplikovať teóriu egolingvistiky,² teóriu komunikačných funkcií M. Grepla a P. Karlíka,³ postuláty kooperatívnosti a zdvorilosti G. N. Leecha,⁴ jazykovej zdvorilosti podľa koncepcie R. Lakoffovej,⁵ koncepciu zachovania tváre P. Brownovej a S. C. Le-

*Prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc., Katedra rusistiky FF UKF v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovakia; jsokolova@ukf.sk; Mgr. Augustín Sokol, interný doktorand FF UKF v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovakia; augustin.sokol@ukf.sk.

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja zmluvou č. APVV-17-0071. Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0067/19 Jazykové reflexie sociálnej egoprezentácie a adresácie.

² Egolingvistiku predstavil na stránkach časopisu *Вопросы языкознания* v roku 2004 V. A. Gurejev (porov. Гуреев, В. А.: Языковой эгоцентризм в новых парадигмах. In: *Вопросы языкознания*, 2004, № 2, c. 57-67) a slovenskej lingvistickej komunite ju priblížil J. Dolník (porov. Dolník, J.: Egolingvistika. In: *Slovenská reč*, 2008, roč. 73, č. 5, s. 257-270; Dolník, J.: Smerovanie k egolingvistike. In: *Ty, já a oni v jazyce a v literatúre*. Sborník z medzinárodnej konferencie poľádané katedrou bohemistiky PF UJEP v Ústí nad Labem ve dnech 2.-4. září 2008. 1. díl – část jazykovědná. Ed. P. Mitter – K. Tošková. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2009, s. 18-23). V súčasnosti sa stala metodologickým podložíom pre výskum verbálnych stránok sociálnej egoprezentácie a adresácie, ktorý sa realizuje na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre.

³ Ako je známe, existuje viacero klasifikácií komunikačných funkcií. Napr. J. Searle rozoznával reprezentatívne, direktívne, komisívne, expresívne a neskôr aj deklaratívne rečové (komunikačné) akty. V našej práci uplatňujeme klasifikáciu M. Grepla a P. Karlíka: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998. 503 s.

⁴ Leech, G. N.: *Principles of Pragmatics*. London: Longman 1983. 250 p.

⁵ Lakoff, R. T.: *The Logic of Politeness or Minding Your P's and Q's*. In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1973, p. 292-305. R. Lakoffová v rámci pravidiel

vinsona,⁶ vybrané kategórie Moskovskej sémantickej školy, ako napr. analytický výklad, rečový režim a najmä koncepciu hovoriaceho, ktorú rozpracovali J. D. Apresian⁷ a J. V. Padučeva.⁸ Materiálovú databázu budú tvoriť doklady zo *Slovenského národného korpusu* – verzia prim-9.0-public-sane,⁹ keďže v reprezentatívnej miere a vzorke zachytávajú prehovory uplatňované v rôznych komunikačných sférach. Zvolili sme si prístup, ktorý spočíva na verifikácii teoretických zistení prostredníctvom diskurzívnych realizácií.

*Adresát v kontexte lingvistickej pragmatiky*¹⁰

Adresát je sémanticko-pragmatický a komunikačný jazykový partner hovoriaceho. Ako náprotivok odosielateľa recipuje obsahovú a ilokučnú stránku prehovoru, rieši otázku, aký zmysel hovoriaci pripísal produkovanému prehovoru a aké pragmaticky relevantné znalosti v príslušnom interakčnom procese mu odovzdáva, resp. odovzdal. Adresát sa tak stal významným faktorom v koncepte intersubjektivity.

Účastnícka poloha adresáta sa gramatikalizovala v kategórii osoby, presnejšie ako graméma druhej osoby (porovnajme – hovoriaci je prvá osoba). V slovenčine je vyjadrovaná deixou (osobnými zámenami *ty* a *vy*) a flexiami slovesných tvarov v prezente a supletívnymi tvarmi slovesa byť (*si*, *ste*). Pre slovenčinu je príznačné, že – na rozdiel napr. od ruštiny – sa v nedôraznom postavení zámenné podmety nepoužívajú, ak osobné flexie určitých slovesných tvarov v prísudku dostatočne presne označujú príslušnú osobu.¹¹

Pozíciu hovoriaceho vo vzťahu k adresátovi a inému účastníkovi komunikácie vystihuje koncept *lokútora*. Výraz sa viaže na identickú temporálno-priestorovú lokáciu oboch vzájomne komunikujúcich personických participantov, t. j. zastrešuje aj hovoriaceho (prvú osobu), aj adresáta (druhá osobu).¹² Je súčasťou ruskej lingvistickej tradície prezentovanej najmä A. E. Kibrikom¹³; V. A. Plunjanom¹⁴; M. A. Danieľom¹⁵ a i. Termín *nelokútor* sa odvodzuje ako protiklad, teda niekto, kto nie je ani hovoriacim, ani adresátom, čiže tretia osoba. Na lokútoru preto odkazujú personáliá prvej a druhej osoby. Podľa toho, či účastník komunikácie je individuálny (jedna osoba) alebo kolektívny (viac osôb), osobné zámená rozlišujú význam singularnosti a kolektívnosti, mnohosti. Individuálny charakter participanta sa prezentuje prostredníctvom gramém čísla, kolektívny participant rečového aktu sa

---

pragmatickej kompetencie navrhla rozlišovať dva základné princípy: (a) byť zrozumiteľný („be clear“) a (b) byť zdvorilý („be polite“). Prvý postulát akceptuje Griceov kooperačný princíp, princíp zdvorilosti autorka spája s maximou: (i) „do not impose“ (nikomu nič nevnucuj), (ii) „give options“ (neobmedzuj slobodu rozhodovania druhého) a (iii) „be friendly“ (správaj sa priateľsky).

⁶ Brown, P. – Levinson, S. C.: *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

⁷ Апресян, Ю. Д.: *Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика (синонимические средства языка)*. 2-е издание, исправленное и дополненное. Москва: Языки русской культуры; Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. 472 с.

⁸ Падучева, Е. В.: *Эгоцентрические единицы языка и режим интерпретации*. 2013. Dostupné na: www.dialog-21.ru/media/1274/paduchevaev.pdf [cit. 13. 02. 2019.]

⁹ Slovenský národný korpus – verzia prim-9.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave 2015. Dostupné na: <https://bonito.korpus.sk>.

¹⁰ Lingvistickú pragmatiku ponímame ako vzťah jazykových znakov a účastníkov komunikácie.

¹¹ *Morfológia slovenského jazyka*. Ved. red. Jozef Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 244.

¹² *Participantskou deixou v slovenčine sa podrobne zaoberá publikácia*: Kesselová, J. (ed): *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita, 2019. 664 s.

¹³ Кибрик, А. Е.: Иерархии, роли, маркированность и «аномальная» упаковка грамматической семантики. *Ин. Вопросы языкознания*, 1997, № 4, с. 27-57.

¹⁴ Плунгян, В. А.: *Общая морфология*. Введение в проблематику. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. 384 с.

¹⁵ Даниэль, М. А.: *Типология ассоциативной множественности*. Москва: МГУ, 2000. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Dostupný na: <http://www.philol.msu.ru/~otip/new/main/articles/daniel/Daniel%20avtoreferat.pdf> [cit. 15. 11. 2018].

vyjadruje pomocou gramém čísla a pomocou gramém inkluzívnosti¹⁶ (napr. v jazykoch na Kaukaze, Austrálii, Novej Guinei, južnej Ameriky a i.¹⁷)

Projekcia adresáta je teda vždy *lokútorská* a vždy je kontradiktórna voči *nelokútorovi*. Adresát je buď integrovaný lokútor, a vtedy je spolu s hovoriacim v opozícii k nelokútorovi, porov. lokútor (hovoriaci > adresát) ↔ nelokútor, alebo je integrovaný s nelokútorom, porov. lokútor (hovoriaci) ↔ nelokútor > lokútor (adresát), alebo nie je integrovaný, t. j. lokútor (hovoriaci) ↔ nelokútor. Z pohľadu lokútorskej hierarchizácie sa uplatňuje vzťah hovoriaci > adresát a vzťah adresát > hovoriaci. Silnejšia pozícia hovoriaceho sa realizuje v jazykových prostriedkoch egoprezentácie, ktorá uplatňuje „videnie“ a posudzovanie samého seba. Silnejšia pozícia adresáta sa realizuje v jazykových prostriedkoch adresácie, v ktorej sa realizuje „videnie“ a posudzovanie adresáta hovoriacim. Obe sféry spája jednak idea projekcie, ktorá implikuje potrebu uplatňovania princípu funkčnej separácie (potrebu odlíšenia od koexistujúcich foriem a formúl) a akomodačno-asimilačnej proporcie,¹⁸ a jednak idea spôsobov ich dodržiavania a narušania (evidentne napr. v prípadoch implicitnej a explicitnej agresie, jazykovej manipulácie a pod.).

Ako sme na začiatku naznačili, adresát v lingvistickej pragmatike figuruje v zmysle osoby (jazykovej osobnosti) a v zmysle komunikačnej roly. Adresát v zmysle *osoby*, podobne ako hovoriaci, je behaviorálno-akčná bytosť, ktorá pri svojich životných aktivitách ťaží z koordinácie spontánneho správania a cieľavedomého konania.¹⁹ Jeho jazykové aktivity (t. j. jazykové správanie a konanie) zahŕňajú akvizičné, komunikačnooperačné a recepčné praktiky (podrobný výklad podáva J. Dolník).²⁰ Recepčná praktika má vo svojom základe objektívnu vôľu, ktorá je zakódovaná v koherencii intencionality regulovanej asimilačnou bázou.²¹ Intencionalita ako danosť človeka mu dáva status hermeneutickej bytosti, ktorá je predurčená na duchovné zmocňovanie sa sveta nachádzaním významov v nej. Intencionalita s hermeneutickým potenciálom²² je objektívnym základom recepčnej kompetencie človeka, jeho schopnosti prijímať jazykové formy s porozumením.²³ Intencionalita a asimilačná báza, ktorá ju reguluje, je kódom objektívnej recepčnej vôle. Subjektívna vôľa je viazaná na konanie, činnosť, ktorá sa vyznačuje cieľavedomosťou. Je to vedomé chcenie, aby niečo existovalo (vrátane neexistovalo, teda aby „existoval stav, že niečo neexistuje“) a je zakódovaná v koherencii konania ako jeho (subjektívna) racionalita.²⁴ Subjektívna vôľa je pri recepčnej praktike zakódovaná v kohe-

¹⁶ Gramatická podstata inkluzívnosti spočíva v zahrnutí účastníka komunikácie do osobného deiktika. Inkluzív ako graméma je spravidla vymedzovaný v rámci gramatickej kategórie osoby a jeho lexikálnym vyjadrením je osobné zámeno 1. osoby plurálu – *my*. Začlenenie inkluzívu do gramatickej kategórie 1. osoby je výrazom europocentrickej lingvistickej tradície, v ktorej je zakorenený popri aspekte hovoriaceho aj aspekt adresáta. Lexikálna podstata inkluzívnosti ako kognitívnej kategórie spočíva v obsiahnutí množiny identických prvkov na pozadí vylúčenia iných. Napr. lexéma muž v slovenčine reflektuje onomaziologickú projekciu rodu a veku (≈ muž je dospelá osoba mužského pohlavia), teda osoba, ktorá patrí do množiny mužov a vylučuje príslušnosť k množine žien; lexéma manžel vyjadruje onomaziologickú projekciu inštitucionalizovaného vzťahu a rodu (≈ manžel je ženatý dospelý chlap vo vzťahu k žene, s ktorou uzavrel manželstvo) na rozdiel od slobodných mužov; lexéma beloch je výrazom onomaziologickej projekcie rasy a rodu (≈ beloch je osoba bielej rasy mužského pohlavia) a vylučuje príslušnosť k iným rasám a pod.

¹⁷ Плуниян, В. А.: Общая морфология. Введение в проблематику, с. д., s. 257.

¹⁸ Dolník, J.: Interpretácia ako konštituent človeka, komunikácie a porozumenia. In: Jazykovedný časopis, 2013, roč. 64, č. 2, s. 93-108.

¹⁹ Dolník, J.: Základy racionality prirodzeného jazyka. In: Filozofia, 2020, č. 4, s. 288.

²⁰ Tamže, s. 288.

²¹ Asimilačná báza je podľa J. Dolníka (tamže, s. 291) descendenčným základom komplexu jazykových praktík. Táto báza determinuje zrozumiteľnosť prehovorov. Jej zložkou je aj univerzálna gramatika, ktorá určuje, že sa osvojujú asimilovateľné gramatické štruktúry (štruktúry, ktorým univerzálna gramatika „rozumie“), ako aj znalosti nadväzovacieho potenciálu prehovorov v komunikáte (znalosti týkajúce sa toho, čo môže tento potenciál asimilovať, čo je pre daný prehovor „rozumiteľné“).

²² Tamže, s. 289.

²³ Tamže, s. 289.

²⁴ Tamže, s. 283.

rencii asimilačno-akomodačných reakcií a významovo-zmyslového potenciálu výrazových štruktúr vo výpovediach a v prehovoroch; takýmito reakciami recipient aktualizuje tento potenciál (určuje, čo znamenajú uvedené štruktúry a aký zmysel majú preňho tu a teraz). Spomínanou aktualizáciou sa vytvára recepný ekvivalent výpovede, resp. prehovoru ako komunikačného celku s explicitno-implicitnou štruktúrou. Efektívnosť tejto súhry tkvie v tom, že umožňuje redukovať explicitný spôsob vyjadrovania tak, aby sa dosiahol optimálny pomer medzi explicitným a implicitným so zreteľom na optimálnu zrozumiteľnosť určenú aktuálnymi podmienkami komunikácie. Adresát v zmysle *osoby* je vymedzený aj svojím sociálnym statusom aj sociálnou rolou. Sociálny status je vyjadrením jeho hierarchizovanej sociálnej pozície v spoločnosti, resp. sociálnej skupine. Môže byť (i) prisudzovaný (ascribed status), ako napr. vek, rod, etnická príslušnosť, pozícia v rodine a pod.; (ii) nadobudnutý (achieved status), ako napr. vzdelanie, funkcia v zamestnaní a pod. a (iii) vnútený, ako napr. status nezamestnaného. Každý človek má niekoľko sociálnych statusov, ktoré môžu byť uplatňované z aspektu preferencií a vzájomných kombinácií. Sociálna rola je etalón správania, štandardné správanie určené spoločenskými alebo skupinovými očakávaniami, spojenými so sociálnymi statusmi. Napr. sociálna rola žiaka je prepojená so sociálnym statusom v pozícii vzťahu učiteľa a žiaka a jej vnímaním v konkrétnej spoločnosti. Adresát je jazyková osobnosť v systéme verbálneho správania (termín systém verbálneho správania uviedol J. Horecký).²⁵ Dôležitou súčasťou jazykovej osobnosti sú jazykové hodnoty ako významné regulátory prežívania a správania.²⁶ Ako jazyková osobnosť je vybavený jazykovými a encyklopedickými kompetenciami. Jazyková kompetencia je súhrn jazykových znalostí nositeľa jazyka, na základe ktorých je schopný vytvárať a recipovať nekonečné množstvo gramaticky správnych viet, pripísať im primerané štruktúry a rozhodovať o stupni ich gramatickosti (gramatickej povahe). Encyklopedické kompetencie znamenajú schopnosť recipienta začleniť prvky prehovoru do súboru možných makropropozícií, t. j. do „textu“ kultúry. Adresát je v zmysle *komunikačnej roly* člen jazykového spoločenstva, člen komunikačnej formácie,²⁷ aktér komunikačnej situácie, explicitne alebo implicitne vyjadrený subjekt v propozícii, vo výpovedi alebo v texte, disponujúci receptívnou skúsenosťou alebo znalosťami. Je to predovšetkým človek, ktorý recipuje prehovor v danom čase, na danom mieste, ak je v pozícii synchronného účastníka nachádzajúceho sa na tom istom mieste a v zornom poli hovoriaceho, t. j. adresát v dialogickom režime interpretácie (tiež v kánonickej komunikačnej situácii).²⁸ Vo výpovedi je signalizovaný relatívne ustálenými (konvencionalizovanými) jazykovými prostriedkami. Postavenie adresáta v naratívnom režime interpretácie (tiež v nekánonickej komunikačnej situácii) je zložitejšie, keďže sa vlastne kríži so štruktúrou textového útvaru ako celku (v tejto štúdii daný aspekt neriešime).

Ak pri adresátovi vychádzame z komunikačnej roly signalizovanej vo výpovedi, potom môžeme uvažovať o niekoľkých typoch adresáta.

Podľa kritéria určenia sa vyčleňuje konkrétny a generalizovaný adresát. Konkrétny adresát je identifikovaný jedinec, napr. „*Išy ste, pán Ďurica, predseda miestneho národného výboru?*“ Generalizovaný adresát je akoby zjednotený a zovšeobecný adresát. Napr. v parémiách adresátom je

²⁵ Horecký, J.: Systém verbálneho správania. In: Slovo a slovesnosť, 1985, č. 2, s. 101-108.

²⁶ Aplikovaná psychológia vypracovala päťfaktorový model osobnosti, ktoré ju vystihujú na sociálnej aj afektívnej úrovni. Je koncipovaný ako opozícia premenných na osi: neurotizmus – emocionálna stabilita, extroverzia – introverzia, otvorenosť voči novej skúsenosti – uzavretosť voči novej skúsenosti, privetivosť – neprívetivosť, svedomitosť – nedostatok svedomitosti (podrobný výklad podáva Stranovská, E.: Vplyv osobnostných premenných na osvojovanie si cudzieho jazyka. Nitra: UKF v Nitre, 2020, s. 17-23).

²⁷ Dolník, J.: Komunikačné formácie. In: Jazykovedný časopis, 2016, č. 3, s. 195-206.

²⁸ Podľa Moskovskej sémantickej školy pre rečový režim je charakteristická tzv. prvotná deixa (первичный дейксис), ktorá je deixou dialógu, keď hovoriaci a počúvajúci sú v priamom fyzickom kontakte. Druhotná deixa (вторичный дейксис, дейктическая проекция) je späť s naráciou a jej vlastnosťou je rozdielnosť doby realizácie deja a doby komunikácie. V naratívnom režime úloha hovoriaceho aj adresáta prechádza systémovými zmenami. Hovoriaci v ňom vystupuje buď ako účastník situácie, alebo ako pozorovateľ, adresát v ňom vystupuje ako účastník situácie v pozícii postavy.

všeobecný, nekonkretizovaný recipient, ktorému je poučný a operatívny obsah určený: *Ak chceš spať sladko, večeraj ľahko; Čo môžeš urobiť dnes, neodkladaj na zajtra.*

Podľa numerických kritérií sa identifikuje individuálny a kolektívny adresát. Podobne sa rozlišuje identita osobná (individuálna) a identita kolektívna (sociálna). Individuálny adresát je adresát v zmysle individuálnej, osobnej a sociálnej identity, ktorý sa prezentuje v podobe *ty*: „*Ty si ten najlepší ocko!*“ Kolektívny adresát je adresát v zmysle kolektívnej identity, ktorý sa prezentuje v mene viacerých (minimálne dvoch participantov): „*Chlapci, večerať!*“

Z pohľadu pozície voči prehovoru sa rozlišuje exogénny a endogénny adresát. Exogénny adresát sa vymedzuje ako účastník komunikácie stojaci mimo interakcie. V slovenčine sa vyšpecifikovala lexikálna identita adresáta v zmysle recipienta podľa komunikačných sfér, porov. *čitateľ* (slovesnosť výrazu),²⁹ *poslucháč* (hudobnosť výrazu), *divák* (divadelnosť, filmovosť, tanečnosť výrazu). Výraz *prijemca* značí bližšie nešpecifikovaného prijímateľa informácií, výraz *publikum* označuje zhromaždených divákov, výraz *auditóriium* označuje zhromaždených poslucháčov, poslucháčstvo. Exogénneho adresáta výpovede identifikujeme napr. ako príjemcu výpovede: „*Vaša manželka je lekárka, aj váš syn je lekár.*“ Endogénny adresát je súčasťou prehovoru. Podľa formálnej exponencie sa rozlišuje adresát implicitný a explicitný.³⁰

(i) Implicitný adresát je formálne nevyjadrený subjekt kooperačných aktov. Nachádza sa v obsahoch propozícií a významoch jazykových prostriedkov. Adresát ako *sémantický aktant* sloves hovorovania a myslenia (často aj v dvojitých väzbách) sa spravidla vyjadruje (a) datívom: *hovorit' <niekomu> niečo, oznámit' <niekomu> niečo, telefonovať <niekomu>, d'akovať <niekomu>, nadávať <niekomu>*; (b) akuzatívom: *informovať niekoho, chváliť niekoho, myslieť na niekoho, spomínať niekoho*; (c) inštrumentálom: *komunikovať s niekým, rozprávať sa s niekým* a pod.

(ii) Explicitný adresát je priamo pomenovaný alebo oslovený buď ako individuálna osobnosť, napr. „*Vý ste asi pán Pinter.*“ alebo ako typ jedinca, napr. „*Ak sa nemýlim, tak ty si predsa ten slávny novinár.*“ Explicitného adresáta možno identifikovať pomocou jazykových prostriedkov adresácie, a to gramatických, lexikálnych a komunikačných. Príkladom explicitného adresáta ako participanta udalosti³¹ je napr. *beneficient*. Je to adresát, v prospech alebo v neprospech ktorého hovoriaci organizuje vykonávanie deja. Beneficient je výrazovou kategóriou Moskovskej sémantickej školy.³² Od recipienta sa líši tým, že nie je sémantickým aktantom situácie vyjadrenej príslušným predikátom. Beneficient sa realizuje lexikálne (pronomínálne alebo substantívne) a kóduje sa datívom, pričom sa uplatňuje závislosť gramémy od lexémy (jej lexikálnych a sémantických vlastností): *kúpiť <niekomu> niečo, priviezt' <niekomu> niečo, darovať <niekomu> niečo, venovať <niekomu> niečo* a i. Pragmatickou požiadavkou určenia beneficienta je vždy hovoriaci. Porov. príklady, v ktorých rolu beneficienta má adresát: „*Prinesiem ti kávu.*“, resp. rolu beneficienta má adresát a iná osoba/iné osoby: *Kúpil som vám nové auto.* Intendovaný adresát v pozícii beneficienta je súčasťou aj dedikačnej formuly, napr. *Venujem rodičom.*

²⁹ Je všeobecne známe, že literárna veda nuansovane rozpracovala rôzne koncepty a konštrukcie čitateľa, ktorý je pendantom adresáta vo vzťahu k (literárnemu) textu. Spomeňme napr. modelový čitateľ (U. Eco), semiotický čitateľ (U. Eco), empirický čitateľ (U. Eco), intendovaný čitateľ (E. Wolff), implikovaný čitateľ (W. Iser), virtuálny čitateľ (G. Genette), ideálny čitateľ (J. Culler), informovaný čitateľ (S. Fish), abstraktný čitateľ (W. Schmid), reálny čitateľ (W. C. Booth) a i.

³⁰ Kesselová, J.: Implicit and explicit reference to the addressee in dialogue communication in Slovak. In: SKASE, Journal of Theoretical Linguistics [online]. 2019, vol. 16, no. 3, pp. 56-79.

³¹ Udalosť považujeme za základnú jednotku dejovosti.

³² Апресян, Ю. Д.: Лингвистическая терминология Словаря. In: Новый объяснительный словарь русского языка. Издание 2-ое, исправленное и дополненное. Москва: Школа Языки славянской культуры, 2003, с. XXII-LII.

Adresácia v kontexte spoločensko-osobnostných vzťahov účastníkov komunikácie

Adresácia je nasmerovanie dialogickej a naratívnej činnosti hovoriaceho na presupozíčne identifikovaného a diferencovaného adresáta. Existenčným poľom adresácie je spoločenská komunikácia. Adresácia má gramatikalizovanú a lexikálnu stránku. Významným faktorom gramatikalizovanej adresácie je vetný modus – zámer informovať, resp. spôsobiť akciu adresáta, porov. deklaratívnosť: „Zajtra ti tú knihu prinesiem.“; imperatívnosť: „Nechod' preč!“; interogatívnosť: „Ozaj, kedy sa vrátiš z dovolenky?“ K lexikálnym prostriedkom adresácie sa zaraďujú honorifiká – štandardizované jazykové prostriedky vyjadrujúce stupeň zdvorilosti, úcty, príp. rešpektu k sociálnemu postaveniu osloveného.³³ Vyjadrujú sa zámenami (osobnými a privlastňovacími), modifikovanými tvarmi slovíčok (osobnými tvarmi singuláru a plurálu a v minulom čase aj prostredníctvom potenciálnej rodovej kongruencie), osloveniami a nadávkami.³⁴

Konvencionalizovaným spôsobom vyjadrovania sociálnych vzťahov medzi hovoriacim a adresátom v procesoch verbálnej komunikácie je honoratív. Je súčasťou výpovedí s operatívnu stránkou vzťahovosti, sebareprezentácie a čiastočne influencie.³⁵ Honoratív je etnokultúrny a sociolingvistický fenomén. Patrí do sféry zdvorilostnej adresácie. Úzko je spätý (a) s otázkou tykania, vykrania, onikania a (b) s etiketou osloovania.

(a) *Tykanie* sa považuje za neutrálny spôsob kontaktovania sa participantov dialogickej komunikácie. Implikuje náznak blízkeho vzťahu k adresátovi. Uplatňuje sa medzi rovesníkmi, v rodine, priateľmi, dobre známymi spolupracovníkmi, v škole (učiteľ tyká žiakom približne do 14 rokov). Tykanie ako spoločenský fenomén podlieha pravidlám protokolu. Tykanie navrhuje spoločensky dôležitejšia osoba (napr. nadriadený podriadenému), staršia dáma mladšej, starší pán mladšiemu, žena mužovi. V zamestnaní platí, že o tykaní rozhoduje a navrhuje ho nadriadený. Vzťahuje sa to aj na prípad, ak je žena v zamestnaneckom vzťahu podriadenou. Prechod od vykrania k tykaniu je spoločenským aktom, ktorý sprevádzajú formuly ako napríklad: „Navrhujem, aby sme si potykali.“; „Smiem navrhnúť tykanie?“; „Môžeme si tykať?“; „Smiem ti tykať?“; „Čo keby sme si potykali?“ a i. Tykanie je súčasťou (i) dôverných, familiárnych prejavov: „Ty moja žabka!“; „Ty môj hlupáčik.“; „Ty môj hrdina!“ a pod.; a aj (ii) expresívnych verbálnych prejavov (nadávok): „Ty somár!“; „Ty nemešlo!“ a pod.

Vykranie sa používa v oficiálnom ústnom aj písomnom styku medzi potenciálne cudzími a neznámymi dospelými osobami, deti vykraja dospelým (najmä v prostredí školy). Vykranie je výrazom zdvorilosti, úcty, príp. rešpektu k sociálnemu postaveniu a veku komunikačného partnera. Platí zásada, že sa vykrajá cudzím, neznámym a starším ľuďom. Z pohľadu formy je osobný tvar verba pri vykraní vždy v pluráli, zatiaľ čo adjektívum a trpné prídavné sa zhodujú v rode a čísle s menom oslovenej osoby: „Vý ste nezainteresovaná osoba, nezaujaty pozorovateľ.“; „Vý ste dobré dievča.“

Onikanie je príznakové používanie 3. osoby plurálu v kontakte s jednou osobou. Poníma sa ako tzv. plurál úcty. Onikanie sa do slovenčiny dostalo z nemčiny. V súčasnosti je na ústupe, ojedinele sa vyskytuje v kontakte s príslušníkmi staršej generácie alebo má charakter recesie a paródie.

S otázkou tykania a vykrania súvisia aj elementárne vetné štruktúry, ku ktorým patria konštrukcie s intenciou (a) identifikácie a (b) kvalifikácie realizované gramatickými vetnými vzorcami „ty si X“, „vy ste X“. *Identifikácia* je súčasťou vetných štruktúr, v ktorých X je proprium označujúce adresáta

³³ Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: VEDA, 2011, s. 141.

³⁴ Nadávky sa do lexikálneho fondu adresácie zaraďujú ako fenomén jazykovej pragmatiky v jej negatívnej podobe. Označujú adresáta pomenovaním so zástupníckou funkciou. Prevažne sa používajú v súkromnej a v menšej miere vo verejnej komunikačnej sfére. Svojou adresnosťou a expresívnosťou sa dotýkajú najosobnejších sfér človeka. Nadávka odráža osobnostné nastavenie hovoriaceho ku komunikačnému partnerovi a ku komunikačnej situácii. Reflektuje jeho spoločensky a kultúrne neprimeraný postoj. Použitím nadávky hovoriaci atakuje princíp kooperácie a anuluje princíp zdvorilosti. Nadávky sú súčasťou aj tabuizovanej lexiky. Prezentujú široké spektrum vulgarizmov, hrubých slov a expresívnych pomenovaní s negatívnym príznačkom. Nadávky v tejto štúdii bližšie nekomentujeme.

³⁵ Dolník, J.: Jazyk v pragmatike. Bratislava: Veda, 2018, s. 89.

menom: „*Vý ste Majka Štanclová, však?*“; „*Vý ste monsieur Hercule Poirot, pravda?*“; „*Ak sa nemýlim, tak vy ste Agáta...*“; „*Ty si Antonio.*“ alebo ako obyvateľa, resp. príslušníka národa: „*Vý ste Slováč?*“. Funkciu identifikácie majú aj vetné štruktúry, v ktorých X je apelatívum so sémantikou sociálneho vzťahu, a to (i) rodinného (príbuzenského a partnerského): „*Ty si otec.*“; „*Vý ste manžel?*“; (ii) podľa profesie: „*Vý ste spisovateľ!*“; „*Vý ste policajt?*“; „*Vý ste právnik.*“; (iii) podľa spoločenskej funkcie: „*Ty si šéf.*“; (iv) osobného (emočne blízkeho) vzťahu: „*Ty si kamarát.*“ Kvalifikácia je súčasťou vetných štruktúr subjektívneho postoja hovoriaceho, v ktorých X je apelatívum zastúpené vlastnostným substantívom: „*Vý ste figliar.*“; „*Vý ste surovec.*“; „*Ty si trubiroh.*“; „*Ty si cvok.*“ alebo adjektívom: „*Vý ste neveriteľný!*“; „*Vý ste šialený!*“ Obe konštrukcie sú otvorené kvantifikácii: „*Vý ste veľmi milý človek.*“; „*Vý ste neskutočne hlúpy.*“; „*Bože, vy ste totálne ľavá!*“; sémantike potvrdenia: „*Bože môj, vy ste skutočne puritán.*“; „*Vý ste naozaj opitý!*“; „*Ty si taký blbec!*“ a sémantike neurčitosti: „*Ty si nejaká čudná!*“; „*Ty si akási bledá.*“; „*Ty si akýsi ranostaj.*“ Nevylučujú ani možnosť pripojenia oslovenia: „*Vý ste vzácny človek, pán doktor...*“; „*Ty si dobrý človek, Valent.*“; „*Vý ste vážne idiot, mladý muž!*“; „*Človeče, vy ste blázon.*“ V naratívne hovoriaci vyjadruje kolektívne zdieľaný postoj k aktu a procesu tykania, vykania a onikania: *Vzájomné tykanie búra hierarchické bariéry.*; *Vykanie či onikanie medzi partnermi sa vníma ako silný anachronizmus.*; *Vo Švédsku je bežné, že ľudia si tykajú a oslovujú sa krstnými menami.*; *Všetky v skupine si tykajú.*; *V slovenských dedinách, kde boli silné nemecké kolónie, si staršia generácia oniká.*

(b) *Oslovenie* je jedným z najexplicitnejších markerov adresácie. Vyjadruje lexikálne sformované osobnostné nastavenie hovoriaceho ku komunikačnému partnerovi. Odráža vzťahy v širokom spektre komunikačných sfér – od formálnych po najintímnejšie. Podstata oslovenia podľa F. Míka³⁶ spočíva v tom, že prijímateľovi prejavu (počúvajúcemu alebo čítajúcemu) hovoriaci adresuje jeho vlastné pomenovanie a intonáciou naň apeluje, aby obrátil na neho svoju pozornosť. Oslovenie patrí k špecifickým výrazovým prostriedkom jazyka s etnosignifikatívnym koloritom. Má štatút operatívneho výrazu (v terminológii F. Míka). Vyznačuje sa kontaktovosťou a výzvovosťou, pričom sa môže realizovať v samostatnom oslovovacom komunikačnom akte alebo je súčasťou komplexnejšieho komunikačného aktu. Je fenoménom jazykovej pragmatiky. Podľa J. Butlerovej treba ho chápať najmä ako príkaz, na základe ktorého oslovený subjekt „stráca tvár“.³⁷ To znamená, že – ako píše S. Macherey – oslovený doslova stráca možnosť byť vidieť do tváre: je už len nejakým ‘ty’ alebo ‘vy’.³⁸ Komunikačná scéna oslovenia predpokladá oslovujúceho a osloveného. Adresát je osobný alebo fiktívny (*Ó láska, dieťa ohňa, prišla si ku mne, ktorá som zomierala chladom.*). Personický adresát je známy alebo neznámy, dospelý alebo nedospelý, muž alebo žena, jeden alebo viaceró, hovoriacemu emocionálne blízky alebo vzdialený, spoločensky rovnocenný alebo nerovnocenný (podriadený alebo nadriadený). Forma oslovenia je buď neosobná (*Hej, vy tam!*“; „*Hej ty, pod sem!*“) alebo osobná. Osobné oslovenia sa používajú v bežnej dialogickej komunikácii aj v naratívnych textoch, majú podobu apelatívnych a propriálnych pomenovaní, uplatňujú sa vo face-to-face komunikácii aj v komunikácii na diaľku, odkazujú na univerzálnu identitu človeka (*človeče*) a skonkretizovanú identitu osloveného, štylisticky sú bezpríznačkové a príznačkové, sú domáceho a cudzieho pôvodu (*madam, monsignor, baby*², *blahorodie*), rozlišujú zreteľ jednotlivého a kolektívneho, majú charakter nepresného (*človeče, slečna, pani*) a presného rozpoznania, majú podobu jednoslovných a viacslovných útvarov.

Jednoslovné oslovenia zahŕňajú: (i) krstné mená: „*Pozri, Karol, ber to trochu športovo.*“; „*Vladi-mír, musím ti niečo povedať.*“; „*Dorotka, Dorotka, prebud sa!*“; (ii) apelatíva rodinných príslušníkov:

³⁶ Miko, F.: K otázke vokativu v spisovnej ruštine. In: Slovenská reč, 1961, č. 1, s. 32-40.

³⁷ Popa, D.: Oslovený subjekt. In: Filozofia, 2017, č. 10, s. 778.

³⁸ Tamže, s. 778.

mama, mamička, mami, otec, tato, synček, starká, starký, braček, teta a i.: „Mami, máš návštevu!“; „Neboj sa, starká, všetko je tak, ako má byť.“; „Teta, pozri, toto je pre teba!“; (iii) apelatívum *sestrička* v nemocničnom prostredí: „Rýchlo, sestrička, umelé dýchanie!!!“; (iv) apelatíva *Pane, Bože* v religióznej komunikačnej sfére: „Pane, nech sa deje Tvoja vôľa. Amen.“; „Bože, prosím, nedopusť, aby sa mojim deťom prihodilo niečo zlé.“; (v) apelatívne pomenovania osoby/osôb používané medzi mladými ľuďmi a patriace do mládežníckeho slangu: „Starec, čítal si dnešné noviny?“; „Výzeráš sexi, baby.“; (vi) apelatívne pomenovania, ktorými hovoriaci oslovuje neznámú osobu: „Slečna, vy ste z novín?“; „Hej, pani, stojte!“; (vii) apelatívne pomenovanie *človeče, ženská, chlape* umožňujúce tykanie aj vyknanie: „Počujete, človeče, ako ste sa sem dostali?“; „Preboha, ženská, počúvaj ma!“; „Teda, chlape, pred tebou kloúbok dolu!“; (viii) apelatívne pomenovania z komunikačného okruhu hovoriaceho: „Tak deti, aké boli prázdniny?“; „Žiaci, to učivo ste videli len z ponorky a aj to bola kalná voda!“; (ix) apelatívne deminutíva *anjelik, holúbok, holubička, holubienka, zlatičko* a i. v intímnej komunikácii: „Ďakujem, anjelik, povedz sestričke, že ju pozdravujem.“; „Dobré ráno, zlatičko.“

Viackomponentové oslovenia rozlišujú adíciu postponovaného a anteponovaného oslovovacieho exponentu: (a) postponovaný oslovovací exponent vyjadrujú: (i) privlastňovacie zámená *môj, náš*: „Ako sa máš, zlato moje?“; „Dieťa moje, mám ťa rád.“; (ii) kvalifikačné adjektíva: „Dievča zlaté, kde ty žiješ?“; (b) anteponovaný oslovovací exponent je realizovaný: (i) osobným zámenom *ty*: „Ty kokso, neuveríš, čo som dnes počula v škole.“; „Ty brďo, to bola sila!“; (ii) privlastňovacím zámenom *váš/vaša/vaše* v spojení s pomenovaním príslušníka vysokej šľachty alebo člena kráľovskej rodiny: „Tým sa vôbec netrápte, vaša jasnosť.“; „Ako povieť, vaše blahorodie!“; (iii) apelatívami *pán, pani* v spojení s pomenovaniami povolání: „Pani učiteľka, prepáčte, že vás otravujem, môžem na chvíľku?“; „Nie je tá operácia nebezpečná, pán doktor?“; (iv) apelatívami *pán, pani* v spojení s pomenovaniami vedecko-pedagogických titulov: „A môžem sa vás, pán docent, niečo opýtať?“; „Čo pre vás, pán profesor, znamená toto ocenenie?“; (v) apelatívami *pán, pani* v spojení s pomenovaniami osôb v politike a diplomacii: „Pán premiér, som rada, že ste prijali naše pozvanie.“; „Pán veľvyslanec, odkedy zažívate strasti i slasti diplomata?“; (vi) apelatívami *pán, pani* v spojení so šľachtickými titulmi: „Prepáčte, pán gróf, dovoľte, aby sme vás zaviedli do bezpečia.“; „Všetko je v poriadku, pán veľkomožný!“; „Nuž, pani kňažná, a vy ste ako prežili svoj život?“; (vii) apelatívom *pán* v spojení s pomenovaním hlavného čašníka: „Pán hlavný, platím!“; (viii) apelatívami *súдруh, súdružka*³⁹ v spojení s pomenovaniami povolání a vedecko-pedagogických titulov: „Súдруh učiteľ, smiem prosiť?“; (ix) apelatívami *sestra, brat* v spojení s rehoľnými menami a v religióznej sfére komunikácie: „Sestra Mária, ako je možné, že si sa to dozvedela?“; „Brat Matúš, chceš sa vyspovedať pred sobášom?“; (x) adjektívami *vážená, milá, milostivá, mladá* v spojení s výrazom *pani*: „Prepáčte, mladá pani, môžem vám pomôcť?“; „Želáte si niečo, milostivá pani?“; „Tak to ďalej nepôjde, milá pani.“; „Žiaľ, vážená pani, je to len vaša chyba.“; (xi) adjektívami *vážení, milí* v osloveniach publika: *Vážení spoluobčania! Milí spoluobčania! Vážení kolegovia! Vážení spolupracovníci! Vážení prítomní! Vážení hostia! Vážení zákazníci! Vážení čitatelia! Milí čitatelia! Vážení poslucháči! Vážení diváci! Vážení športoví priatelia!* a pod.

Na oslovenie sa v slovenčine spravidla používa nominatívna podoba lexikálnych jednotiek. Otázka gramatikalizácie oslovenia sa spája s problematikou **vokatívu** (latinský názov pôvodne piateho pádu).⁴⁰ V súčasnej slovenčine sú tvarotvorné modely vokatívu neproduktívne. Uplatňujú sa tieto podoby: (i) životné podstatné mená mužského rodu s koncovkou *-e*: *človeče, chlape, chlapče, kmotre, pane, majstre, šéfe*: „Chlapče, to je celkom dobrý nápad!“; „Hej, chlape, čo blázníš...?“; „Šéfe, môžete mi dať zajtra voľno?“; „Čo vás viedlo, majstre, k napísaniu tohto diela?“; (ii) podstatné mená mužského

³⁹ Oslovenie, ktoré je charakteristické pre obdobie desaťročí pred rokom 1989, v súčasnosti ustúpilo z bežného používania. Súviselo s občianskym oslovením v bývalom zriadení, resp. s oslovením člena komunistckej strany.

⁴⁰ Z novších prác o vokatíve chceli by sme upozorniť na štúdiu: Slančová, D. – Sokolová, M.: Jazykové prostriedky s vokatívnym exponentom v súčasnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 4, s. 210-220.

rodu označujúce Boha a Ježiša Krista s koncovkou **-e**: *Bože, Otče, Pane*, napr. „*Ďakujem ti, Otče, že si mi dal takú veľkú rodinu.*“; „*Bože, daj mi vieru, že vedieš moje kroky.*“; „*Pane, zmiluj sa nad nami.*“; (iii) životné podstatné mená mužského rodu s koncovkou **-u**: *priateľ, bratku, synu, sváku*, napr. „*Disciplína, bratku, disciplína musí byť. Aj v družstve.*“; „*Sváku, pridte nám zahrat!*“; „*Teta má pravdu, synu.*“; (iv) podstatné mená mužského rodu označujúce Boha a Ježiša Krista s koncovkou **-u**: *Duchu Svätý, Ježišu, Synu Boží, Spasiteľu, Tešiteľu*, napr. „*Môj Spasiteľu, prosím ťa, spas moju dušu.*“; „*Ďakujem ti, Ježišu, za nesmierny prejav tvojej lásky.*“; „*Prid', Duchu Svätý, a veď ma v modlitbe.*“; (v) apelatíva mužského aj ženského rodu s koncovkou **-i**: *mami, tati, oci*, napr. „*Mami, máš návštevu!*“; „*Všetko najlepšie k narodeninám, oci, nech sa ti darí!*“; „*Ale tati, to nemyslíš vážne!*“; (vi) propria mužského aj ženského rodu s koncovkou **-i**: *Zuzi, Marti, Laci, Feri*, napr. „*Všetko má svoje čaro, Marti.*“; „*Laci, bež k doktorovi, nepáči sa mi to!*“; „*Feri, ta ja idem na malinovku!*“

Oslovenia sú súčasťou *rečových registrov*.⁴¹ Rozlišuje sa: (i) deklamačný, napr. vecné oslovenie v univerzitnom prostredí: „*Vaša Magnificencia, vážený pán rektor, magnifici, spectabiles, honorabiles, vážená vedecká a správna rada, milí hostia, dámy a páni!*“; oslovenie v homílii: „*Vaša Excelencia, Mons. Mario Giordana, Apoštolský nuncijs na Slovensku, Vaša Excelencia, pán emeritný prezident, Vážený pán kancelár prezidentskej kancelárie, Vaše Excelencie, zástupcovia parlamentu, ale aj vlády SR, Vaše Excelencie, predstavitelia zastupiteľských úradov, Vážení predstavitelia štátnej správy, samosprávy. Milí otcovia arcibiskupi, biskupi, kňazi, diakoni, bohoslovci, rehoľníci a rehoľníčky, drahí bratia a sestry!*“; (ii) formálny, napr. úradné oslovenie podľa funkcie v štátnej správe: „*Pán minister, ako hodnotíte túto tragickú udalosť?*“; „*Ďakujem, pani riaditeľka, to je férový návrh.*“; (iii) informatívny, napr. neutrálne oslovenie neznámej osoby podľa veku a rodu: „*Slečna, vy sa do toho neplette!*“; (iv) familiárny, napr. oslovenie blízkej osoby:⁴² „*Jani, ukludni sa.*“; „*Všetko najlepšie k narodeninám, oci, nech sa ti darí!*“; (v) intímny: „*Že váhaš, pusinka.*“; „*Srdiečko, prídem veľmi neskoro.*“

Keďže oslovenie má sociálnovzťahovú funkciu, pregnantne odráža operatívnu stránku vzťahovosti, a to na osi oficiálny – neoficiálny, nadradený – podradený, pozitívny – neutrálny.⁴³ Typy oslovení vyčlenené podľa stupňa zdvorilosti (honorifické a nehonorifické) alebo podľa pozície v rámci klauzy (postklauzálne aj preklauzálne)⁴⁴ sa vyznačujú adresnosťou a spájajú sa s konkrétnym individualizovaným a identifikovaným adresátom. Ich použitie závisí od sociálneho vzťahu participantov a súvisí s ich epistemickým statusom. Hovoriaci sa prirodzene orientuje v sústave vlastných mien a pozná úzus ich uplatňovania v konkrétnej komunikačnej udalosti. Použitie príznakových oslovení je znakom zámernej nezdvorilosti a atakom na osobnú integritu adresáta.

Adresácia v kontexte komunikačných funkcií výpovedí

Z pohľadu komunikačných funkcií výpovede sa realizuje adresácia, určujúcim faktorom ktorej je perspektíva hovoriaceho a jej zámerom je dosiahnuť istý komunikačný efekt, t. j. ovplyvniť ko-

⁴¹ V slovenskej lingvistike ostatných rokov sa zaužíval termín komunikačný register. Porov. Slančová, D. – Slančová, T.: *Reč pohybu, autority a súdržnosti*. Prešov: Prešovská univerzita, 2014. 282 s.; Slančová, D. – Kovalik Slančová, T.: *Personal and social deixis in coach communication register*. In: SKASE, *Journal of Theoretical Linguistics* [online], 2019, vol. 16, no. 3, pp. 108-135.

⁴² Blízka osoba je niekto z osobnej sféry hovoriaceho. Osobná sféra hovoriaceho bola vymedzená Ju. D. Apresianom a stala sa výrazovou kategóriou Moskvskej sémantickej školy. K jazykovým prostriedkom, ktoré anticipujú entity osobnej sféry hovoriaceho patria najmä mená rodinných príslušníkov: matka, otec, brat, sestra; mená blízkych ľudí: priateľ, kamarát; deminutíva: Anička, Dorotka, zdravíčko, šťastičko, pivečko; augmentatíva: psisko, jamisko; prezývky: Dodo (z mena Jozef), Gugo (z mena Augustín); abstraktá: domov, vlasť, domovina; konštrukcie: byť hrdý, byť pyšný, napr. „Som hrdý na svoj tím.“ (≈ hovoriaci deklaruje, že do jeho osobnej sféry sa zaraďuje tím spoluhráčov); „Som pyšná na svoju rodinu.“ (≈ hovoriaca deklaruje hrdosť na svoju rodinu, ktorá je súčasťou jej osobnej sféry).

⁴³ Interpretáciu osobne tonalizovaných podôb oslovenia ponúka štúdia: Nábělková, M.: „Prihováram sa Ti, Janko môj, ku sviatku...“ K osloveniu v slovenčine (a ešte čosi navyše). In: *Jazykovedný časopis*, 2019, roč. 70, č. 3, s. 627-651.

⁴⁴ Svobodová, J.: *Syntaktická charakteristika imperativu a vokativu v českých výzvočných větách*. Spisy pedagogické fakulty v Ostravě. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. 103 s.

gnitívne, verbálne, emocionálne a pod. správanie adresáta.⁴⁵ Je prirodzené, že vo vzťahu funkcie výpovede k záujmom hovoriaceho a adresáta sú rozdiely. Činnosť adresáta je v centre pozornosti vo výpovediach s komunikačnou funkciou: direktívnu: „Nič nehovor!“ (≈ ty nič nehovor); interogatívnu: „Kedy prídeš domov?“; (≈ kedy ty prídeš); permissívnu: „Môžeš ísť spokojne domov.“ (≈ ty môžeš ísť); admonitívnu: „Ak neprídeš, bude medzi nami koniec.“ (≈ ak ty neprídeš); expresívnu: „Táraš dve na tri.“ (≈ ty táraš). Dôležitým diferenciačným kritériom je tu miera strohosti a prísnosti. Hovoriaci prostredníctvom výpovedných aktov realizuje svoj postoj k adresátovi, k jeho aktuálnemu, resp. predošlému konaniu, správaniu, stavu a pod.

V asertívnych výpovediach sa realizuje napr. *oznámenie*, cieľom ktorého je informovať adresáta o nových faktoch, napr. „Oznamujem ti, že sa tak skoro domov nevrátim.“ *Námietka* vyjadruje ohradenie sa, odmietavé stanovisko, protest hovoriaceho ku konaniu adresáta: „Nebudem trčať doma a viesť domácnosť, kým ty budeš flámovat.“; „Vy nie ste vojak, vy ste atrapa.“ *Rada* ako odporúčanie niečo vykonať, resp. nevykonať: „Mali by ste odmietat' zbytočné kompromisy.“ *Odhodlanie* je prezentované ako úmysel hovoriaceho konať v intenciách vlastného (pevného) rozhodnutia, ktorého správnosť hovoriaci považuje za nespornú. Odhodlanie signalizuje tematizáciu preferenčného postoja, vyšší stupeň subjektívneho presvedčenia hovoriaceho o platnosti komunikovaného obsahu, takže sa spája s epistemickou aj voluntatívnou modalitou. Vyjadruje zámer s modálnou hodnotou 'mať úmysel'⁴⁶ a môže vyznievať proklamačne: „Neodídem, kým sa so mnou neporozprávaš.“ *Výčitkou* hovoriaci vyjadruje svoje sklamanie z toho, že adresát niečo nedodržel, nesplnil, alebo porušil: „Mal si to odmietnuť.“

V direktívnych výpovediach je formulovaná napr. *prosba* ako zdvorilá, úctivá žiadosť hovoriaceho, majúca apelatívny význam: „Bud' tak dobrá a uvar mi kávu.“; „Oslovujte ma brat Jozef.“ Tvar imperatívu v ilokúcii prosby môže byť oslabený funkčným využitím externých lexikálnych prostriedkov, napr. častíc: *dobře, však*, ktoré na konci súvetia vyjadrujú akoby pobádanie na súhlasnú reakciu adresáta: „Len minútku počkajte, kým to dokončím, dobre?“ *Žiadosť, požiadanie* je razantná prosba: „Nevyrušujte ma, mám robotu!“, „Chlapci, zajtra si prineste chlieb s masťou alebo lekvárom, ide sa na výlet.“ *Prikaz, výzva* sú autoritatívne nasmerované na vykonanie alebo nevykonanie nejakej činnosti: „Za nijakých okolností nevychádzajte z domu!“ *Upozornenie* je forma výzvy, snaha hovoriaceho upriamiť pozornosť adresáta na niečo, čo je v jeho záujme, aby vykonal. Implikuje vzťah nutnosti (postulatívnej aj objektívnej), možnosti negatívnych okolností a konzekvencií: „Nestojte na ceste, zrazí vás auto!“ *Odporúčanie, ponaučenie* sú akoby pokynom na konanie, návodom, vysvetlením niečoho: „Rozmyšľaj, kým sa rozhodneš!“; „Dobre si zapamätajte, že slnečné lúče sú silnejšie pri mori ako na kontinente.“

V interogatívnych výpovediach sa realizuje napr. *návrh*, ktorý sa spája s oblasťou možného a pripustenia ďalšej alternatívy. Zameriava sa na adresáta ako vykonávateľa činnosti. Typická je forma s výrazom *čo keby*: „Čo keby si ma počkala?“ *Výčitkou* sa adresátovi dáva najavo negatívne stanovisko hovoriaceho k jeho konaniu, resp. stavu: „Prečo si ma nepočkala?“; „Ako si mohla len tak odísť?“; „Ako sa to so mnou rozprávaš?“ *Obava* je výrazom znepokojenia hovoriaceho ohľadom konania, resp. stavu adresáta: „Nie si zranená?“ *Naliehanie* je nepriamym výrazom domáhania sa, apelovania na adresáta, aby nekonal: „Kam by si chodil?“ (≈ nikam nechod); „Prečo by ste sa mali tým znepokojovať?“ (≈ neznepokojujte sa tým); „Nešiel by si domov sám?“ (≈ choď domov sám). *Začudovanie* je nepriamym výrazom údivu hovoriaceho nad zmyšľaním a konaním adresáta: „Snáď mu to všetko neveríte?“ (≈ vy mu všetko veríte?); „Vari vám skalické nechutí?“

V admonitívnych výpovediach je vyjadrené *varovanie, výstraha* ako dôrazné upozornenie (spravidla na nebezpečenstvo), výstražné napomínanie, vyhrážka, až zastrasovanie. Varovanie implikuje

⁴⁵ Dolník, J.: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Druhé, doplnené a upravené vydanie. Bratislava: Veda, 2013. 432 s.

⁴⁶ Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba češtiny, c. d., s. 165-166.

pre adresáta negatívne konzekvencie, takže zámerom je predchádzať možným negatívnym dôsledkom:⁴⁷ „Varujem ťa, je to riskantné!“; „Ak neprideš, bude medzi nami koniec.“; „Ešte raz to povieš a uvidíš ...“; „Ja vám tie vtipy zatrhnem!“ Varovacie výpovede predstavujú nedodržanie jedného zo spomínaných pragmatických pravidiel, ktoré vymedzila R. Lakoffová, a to pravidlo „do not impose“ („nikomu nič nevnučuj“). Hovoriaci porušovanie tohto pravidla vyvažuje obvyčajne prostredníctvom modálneho relátora *musieť*, resp. frazeologizovanou konštrukciou s formálne podmienkovou vedľajšou vetou. Ide tak o kompromis medzi snahou hovoriaceho dosiahnuť svoj cieľ (vyjadriť varovanie či výstrahu) a potenciálnym porušovaním zdvorilostného princípu:⁴⁸ „Musím vás varovať – zahráivate sa s ohňom.“

V komisívnych výpovediach sa realizuje napr. *odmietnutie*, t. j. odopretie, zamietnutie, nevyhovenie žiadosti adresáta: „Nepôjdem s tebou v jednom aute.“; „Nebudeme s vami vyjednávať.“ V prípade odmietnutia ide o porušenie princípu kooperácie, ktoré spravdila zmierňujú postojoyé výrazy *je mi to ľúto, mrzí ma to*. Vyjadrujú zainteresovanosť hovoriaceho, ktorý sa snaží minimalizovať ujmu adresáta v zmysle pragmatického konceptu negatívnej zdvorilosti:⁴⁹ „Je mi ľúto, ale musím odmietnuť tvoje pozvanie.“ Výrazy ľútosti sú prejavom emočno-evaluatívnej účasti hovoriaceho na niečom, čo adresáta poškodilo. Vyplývajú z významov apologetických slovies, ktoré sú asociované s hodnotiacim rysom ‘tutujem, že...’. *Sľub* v komisívnych výpovediach je prejavom ubezpečenia adresáta o dodržaní záväzku. V jeho pozadí je vzťah kooperácie, prísľub ústretovosti, pochopenia hovoriaceho voči adresátovi: „Mami, sľubujem ti, že sa polepším v škole a vždy ťa budem poslúchať.“

V satisfaktívnych výpovediach je vyjadrená *pochvala* ako prejav uznania a spokojnosti. Hovoriaci dáva adresátovi najavo pozitívne stanovisko k jeho konaniu, resp. stavu: „Musím vás pochváliť, ste veľmi šikovný!“; „Blahoželám ti k úspechu.“; „Výzeráš úžasne, si vtípný, úspešný.“ *Poďakovanie* je výrazom vďaka hovoriaceho voči adresátovi: „Ďakujem vám, že ste prijali moje pozvanie.“ *Pokarhaním* naopak hovoriaci dáva adresátovi najavo svoje negatívne stanovisko k jeho konaniu, resp. stavu: „Musím vás vyhrešiť!“ *Obavy* sa spájajú s pocitmi stiesnenosti, strachu, neistoty s možným stavom vecí. Implicitne ich vyjadrujú slovesá timendi: *bát sa, obávať sa, strachovať sa*; alternatívou je negácia v slovesných tvaroch *tešiť*: „Obávam sa, že ste ma zastihli v trochu delikátnej situácii.“; „Netešilo by ma, keby sa ti niečo stalo.“ *Nesúhlas* je odmietavý postoj hovoriaceho ku konaniu, resp. stavu adresáta: „Si dobrý chlapec a nezaslúžiš si, aby sa ti takto ubližovalo.“

V koncesívnych výpovediach sa realizuje *dovolenie, povolenie* ako vyjadrenie súhlasu s možnosťou konania adresáta: „Z domu budeš vychádzať len s mojim dovoľením.“; „Môžeš sa smelo vrátiť.“; „Už sa môžete otočiť.“

V permissívnych výpovediach je formulovaný *zákaz* ako kategorické rozhodnutie hovoriaceho týkajúce sa toho, že adresát nesmie niečo robiť, uskutočňovať: „Zakazujem ti vyjsť z izby!“; „Nesmieš tak hovoriť.“

V remediálnych výpovediach⁵⁰ sa uplatňuje *ospravedlnenie* ako prejav vyvinenia sa hovoriaceho voči adresátovi: „Ospravedlňujem sa ti za svoju zbabelosť.“; „Prepáč, že som ťa zobudil.“

Záver

V príspevku sme prezentovali status adresáta ako sémanticko-pragmatického a komunikačného jazykového partnera hovoriaceho. Základným metodologickým východiskom sa stalo ponímanie

⁴⁷ V komunikačno-pragmatickej charakteristike admonitívnych výpovedí sa uvádza ich príbuznosť s direktívami, pričom práve prítomnosť negatívnych konzekvencií, resp. sankcií pre adresáta je jediným rozdielom medzi nimi.

⁴⁸ Ivanová, M.: Modálne relátory ako modifikátory ilokučnej sily výpovede. In: Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine [elektronický zdroj]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 246.

⁴⁹ Brown, P. – Levinson, S. C.: Politeness: Some Universals in Language Usage, c. d.

⁵⁰ Funkciou remediálnych výpovedí je potvrdiť úsilie hovoriaceho, že porušenie sociálnej normy alebo nenaplnenie očakávaní adresáta nie je výrazom jeho nekooperatívosti, resp. neslušnosti.

(z perspektívy hovoriaceho) dvojakého, lingvistického a komunikačno-pragmatického statusu adresáta. Lingvistický aspekt predpokladal účasť jazykových prostriedkov (gramatických a lexikálnych), komunikačno-pragmatický aspekt sa reflektoval v komunikačných funkciách výpovedí. Zamerali sme sa na priblíženie konceptu adresáta a adresácie z pohľadu (a) intendovanej a realizovanej sémanticko-pragmatickej a komunikačnej roly adresáta, (b) jazykových prostriedkov adresácie s ilokúciou na adresáta a (c) verifikovania komunikačných okolností adresácie vo výpovediach podľa komunikačných (ilokučných) funkcií.

Adresáta sme vymedzili ako behaviorálno-akčného jedinca, jazykové aktivity ktorého (t. j. jazykové správanie a konanie) zahŕňajú akvizičné, komunikačnooperačné a recepcné praktiky. Zdôraznili sme skutočnosť, že v lingvistickej pragmatike adresát figuruje v zmysle osoby a v zmysle komunikačnej roly. Zamerali sme sa na účastnícku polohu adresáta vo výpovedi, ktorá rozlišuje dve podoby: gramatikalizovanú v kategórii osoby, presnejšie ako gramému druhej osoby (hovoriaci je prvá osoba), a lexikalizovanú, vyjadrenú deiktikami *ty* a *vy*, personálnymi propriami a apelatívami s výrazným podielom účasti osobnej sféry hovoriaceho.

Z jazykových prostriedkov adresácie s ilokúciou na adresáta sme sa sústredili na honoratív ako výrazný etnokultúrny a sociolingvistický fenomén, ktorý patrí do sféry zdvorilostnej adresácie. Podrobnejšie sme analyzovali problematiku tykania, vykania, onikania a oslovovania.

Napokon sme uviedli príklady komunikačných funkcií, v ktorých sa realizuje adresácia, určujúcim faktorom ktorej je perspektíva hovoriaceho a jej zámerom je dosiahnuť istý komunikačný efekt, t. j. ovplyvniť kognitívne, verbálne, emocionálne a iné správanie adresáta. Na konkrétnych príkladoch sme demonštrovali, ako hovoriaci prostredníctvom výpovedných aktov realizuje svoj postoj k adresátovi, k jeho aktuálnemu, resp. predošlému konaniu, správaniu, poprípade stavu.

The Recipient and the Act of Addressing in Slovak

Jana Sokolová – Augustín Sokol

In this paper we presented the recipient as a semantic-pragmatic and communicative-linguistic partner of the speaker. Our default methodological basis was the understanding of the dual (linguistic and communicative-pragmatic) status of the recipient from the speaker's perspective. The linguistic aspect presupposes the presence of language means (grammatical and lexical), and the communicative-pragmatic aspect was reflected in the communicative functions of speech acts. In the overlap of linguistics and egolinguistics, we aimed to approach the concept of the recipient and the act of addressing in terms of the (a) intended and real semantic-pragmatic and communicative role of the recipient, (b) language means used in addressing with illocution toward the recipient, and (c) verification of the communicative circumstances for the act of addressing in the speech acts according to the illocutionary functions. The recipient was defined as a behavioral-acting individual, whose linguistic activities (i.e. linguistic behavior and actions) include acquisitive, communicative-operative and receptive practices. We accepted the fact that in linguistic pragmatics the recipient appears as a person and has communicative roles. We focused on the participative role of the recipient in the speech act, which has two forms: grammaticalized – through the grammatical person, i.e. as a grammatical form of the second person (the speaker is the first person), and lexicalized – expressed through the deictic pronouns *you* and *You*, personal propria and appellatives with a significant proportion of the speaker's personal sphere. Among the linguistic means of addressing with the illocution toward the recipient, we focused on the honorative as a distinctive ethnocultural and sociolinguistic phenomenon that belongs to the realm of polite addressing. We further analyzed the issues of the *tu* and *Vous* forms, the use of the polite *them* in Slovak and the act of addressing. Finally, we provided some examples of communicative functions where addressing is used, the determining factor of which is the perspective of the speaker, and whose aim is to achieve a certain communicative effect, i.e. affect the cognitive, verbal, emotional and other behavior of the recipient. Using concrete examples, we demonstrated how the speaker uses speech acts to implement his/her attitude to the recipient, his/her current and/or previous actions, behavior or condition.